

Danuta Bieńkowska

NAZWY WŁASNE I FORMY OD NICH DERYWOWANE
W XVI-WIECZNYCH PRZEKŁADACH
TEKSTÓW EWANGELICZNYCH

Onomastyka biblijna – zwłaszcza *Starego Testamentu* – była w literaturze światowej przedmiotem badań już od XVI w. Ograniczające się pierwotnie do tworzenia słowników imion biblijnych i prób dociekania znaczeń¹ w wiekach następnych zainteresowania imiennictwem biblijnym obejmowały coraz to nowe zagadnienia. Obecnie w badaniach tych „wykorzystuje się całą wiedzę o kulturze semickiej, a także sumeryjskiej i hurycyckiej. Ustala się grupy imion według ich pochodzenia, wydziela imiona teoforyczne, bada imiona bóstw wzmiankowanych w *Biblii*, ustala chronologię (powstanie, rozwój, zanik imion), analizuje strukturę gramatyczną, ustala znaczenie oraz nacechowanie stylistyczne (skrócenia, spieszczenia)”².

Wraz z pojawieniem się w piśmiennictwie polskim, już od wczesnych wieków przekładów *Pisma św.*, imiennictwo biblijne powinno zyskać zainteresowanie także polskich badaczy. Stanowi ono bowiem bardzo cenny materiał do obserwacji:

1) Zjawisk gramatycznych, fonetycznych, fleksyjnych i słowotwórczych związanych z procesami adaptacyjnymi do języka polskiego obcych, głównie łacińskiego, greckiego i hebrajskiego pochodzenia imion;

2) Bardzo ciekawej strony semantycznej nomen propriów. Zarówno *Stary* jak i *Nowy Testament* dostarczają przykładów związanych np.: z współistnieniem form oryginalnych obok polskich bezpośrednich tłumaczeń typu: *Petra – Opoka, Skala, Didymos – Bliźniak, Boanerges – Synowie Gromu, Synowie Burzy*; z bogatą, narosłą przez kilka wieków lekturą *Biblii* metaforyką niektórych imion, np. *niewierny Tomasz*; z funkcjonowaniem nazw biblijnych

¹ Por. H. Fros (SI), F. Sowa, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków 1976, s. 12–13.

² Tamże, s. 13, przypis 16.

w różnych znaczeniach, odnoszących się do różnych desygnatów, np. *Iouda(s)*, hebr. *jehuda* odnosi się w *Nowym Testamencie* do osób (*Judy Tomusza, Judy Galilejczyka*), ale także do plemienia biblijnego Judy, czy wreszcie terenów plemienia w ramach państwa Judy;³

3) Stylistyki imion związanej np. z ekspresywnym, emocjonalnym nacechowaniem, jak to jest w przypadku nazwy *Samarytanin*. Zatem możliwości analizy, interpretacji imion biblijnych w polskich przekładach *Pisma św.* są bogate. Imiennictwo biblijne zasługuje na wszechstronne badania.

Onomastyką biblijną od strony etymologii zajmował się w Polsce A. Klawek⁴. Kształtem fonetycznym i budową słowotwórczą imion biblijnych zajmowali się m. in. M. Karpluk⁵ i E. Breza⁶. Skromnie przedstawiająca się w polskim piśmiennictwie onomastycznym literatura o imionach biblijnych uzupełniana bywa słownikami i uwagami odnoszącymi się do poszczególnych imion, np. *Judasza*⁷.

Spośród dużej ilości różnorodnych form imion, jakie obecne są w przekładach tekstów ewangelicznych z II połowy XVI w., przyjrzyjmy się bliżej jednej, niewielkiej grupie nazw – etnonimom. Materiał do obserwacji pewnych zjawisk językowych związanych z tą kategorią nazw wyekscerpowany został z czterech przekładów Ewangelii: tzn. *Biblii Leopolicy* (BL)⁸, *Nowego Testamentu S. Budnego* (BB)⁹, tzw. *Biblii brzeskiej* (Bbrz)¹⁰ oraz *Nowego Testamentu J. Wujka* z 1593 r. (BW)¹¹.

Formacje gramatyczne określające mieszkańców krajów i miast są dwójaki: słowotwórcze związane z użyciem rzeczowników derywowanych za

³ Por. O. H. Langkammer (OFM), *Słownik biblijny*, Katowice 1982, s. 82.

⁴ A. Klawek, *Onomastyka biblijna*. „Onomastica” 1961, 7, s. 403–416; tenże, *Etymologia ważniejszych imion biblijnych*, „Sprawozdania Oddziału PAN w Krakowie”, styczeń-czerwiec 1964, s. 57–59.

⁵ M. Karpluk, *Ślady liturgii słowiańskiej w staropolskich imionach chrześcijańskich (Kozma, Łuka)*, „Z Polskich Studiów Sławistycznych” 1972, ser. IV, s. 155–161; część 2 (*Paweł*); tamże, ser. V, s. 193 i n.

⁶ E. Breza, *Skąd pochodzą formy „efezjanie”, „koryntianie”, „kolosanie” i o tytułaturze niektórych ksiąg Nowego Testamentu*, „Język Polski” 1987, 67, nr 1–2, s. 31–35; por. także: K. Wilczewska, *Uwagi do artykułu E. Brezy pt. Skąd pochodzą...*, „Język Polski” 1988, 68, nr 4–5, s. 287–290.

⁷ Por. E. Land, *Do dziejów „Judasza” w języku polskim*, „Język Polski” 10, 1925, s. 181–182.

⁸ Tzw. *Biblia Leopolicy*, przekład katolicki z 1561 r. egzemplarz ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Piłsudskiego w Łodzi.

⁹ *Biblia* (Trad. polon. Simonis Budny), Nieśwież 1572, egzemplarz ze zbiorów Biblioteki Narodowej, sygn. XVI Qu 498.

¹⁰ *Biblia święta tho iest Księgi Starego i Nowego Zakonu, własnie z żydowskiego, greckiego y łacińskiego nowo na polski ięzyk wyłożone*, Brześć Litewski 1563, egzemplarz ze zbiorów Biblioteki Narodowej, sygn. F 294.

¹¹ *Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa...* w przekładzie ks. dr Jakuba Wujka z roku 1593. Wstępem i uwagami poprzedził ks. dr Władysław Smereka, Kraków 1966.

pomocą różnych sufiksów, np. *Izraeleczyk*//*Izraelita* oraz składniowe, peryfrastyczne: rzeczownik pospolity + derywat przymiotnikowy na *-(ej)ski* utworzony od nazwy miejsca, np. *człowiek Galilejski* lub rzeczownik pospolity + wyrażenie przyimkowe: *człowiek z Galilej*. W funkcji tej wystąpić może także wyraz obcy w swej postaci przejętej ze źródła, np. *Kananith*, *Iscariotes*.

Oboczności, jakie zaobserwować można w tekstach ewangelicznych są niekiedy kilkustopniowe. Spotkać można alternacje potrójne, a nawet poczwórne. Przyjrzyjmy się niektórym z nich¹²:

– łac. *homo Galilaeus*, Łk 23, 6 oddawane jest następująco BW – *człek Galilejski*, BB – *Galilejski człowiek*, Bbrz – *Galilejczyk*, BL – *człowiek z Galilej*. Użycie przez trzech tłumaczy formacji opisowej, składniowej narzucone zostało najprawdopodobniej przez tekst łaciński. Tam bowiem, gdzie w wersji łacińskiej jest samo *Galilaeus*, Łk 22, 59 wszyscy tłumacze wprowadzają formację słowotwórczą: *Galilejczyk* (por. także J 4, 45),

– łac. *Naaman Syrus*, Łk 4, 27 poszczególne tłumaczenia oddają następująco: BW – *Naaman Syriainin*, BB – *Nahaman Syrski*, Bbrz – *Naaman Syrijczyk*, BL – *Naaman Syrus*,

– łac. *Simon Cananaeus*, Mt 10, 4 BW oddaje formą *Symon Kananejczyk*//*Symon Kananiteczyk* (według źródła greckiego), BL – *Symon Kananejczyk*, BB – *Symon Kananith*, Bbrz – *Symon Kanniteczyk*,

– łac. *Iudas Iscariotes*, Mt 10, 4 BW – *Judasz Iszkariot*, BB – *Judas Iskarjotski*, Bbrz – *Judasz Iskarjotes*, BL – *Judas Iszkarjotes*, por. także Łk 6, 16,

– łac. *mulier Samaritana* J 4, 9 powtarzające się dwukrotnie w jednym wersie, BB oddaje przez *niewiasta Samaryjska*, Bbrz – *niewiasta Samarytańska*, BL – *niewiasta Samarytańska*//*niewiasta z Samariej*, natomiast BW – *Samarytańska niewiasta*//*niewiasta Samarytanka*: *Rzekła mu tedy ona Samarytańska niewiasta: Jakoż ty Żydem będąc prosisz u mnie pić, któram jest niewiasta Samarytanka*. Tłumaczenie dosłowne doprowadziło Wujka do pewnego jakby nadużycia form gramatycznych, *Samarytanka* = *niewiasta Samarytańska*, użycie derywatu rzeczownikowego nie wymagało już uzupełnienia wyrazem pospolitym *niewiasta*.

– łac. *mulier Chananaea*, Mt 15, 22 wszystkie przekłady oddają przez *niewiasta Chananejska*,

– łac. *mulier Syrophenissa genere*, Mk 7, 26 oddawane jest następująco: w BW – *niewiasta rodem Syroseniska*, BB – *niewiasta rodem Syroseniej*, Bbrz – *niewiasta rodem z Syroseniej*, BL – *niewiasta Syroffeniszka rodem*.

¹² Cytaty podawane są w transkrypcji. Obecne w tekście cytowanym zjawiska językowe np. ortograficzne, fleksyjne itd. przy interesujących nas tutaj tylko formach słowotwórczych nie są brane pod uwagę.

Dodać jeszcze można oboczność *Szymon Cyrenejski*, BB, BL//*Szymon Cyrenejczyk*, BW, Bbrz, Mt 27, 32, Łk 23, 26, Mk 15, 21.

Przywołane przykłady wskazują, iż określanie mieszkańców krajów i miast za pomocą formacji składniowych, opisowych w tłumaczeniach tekstów ewangelicznych jest wynikiem oddziaływania tekstu podstawowego, łacińskiego.

Wpływy łacińskie zaznaczyły się także w formacjach słowotwórczych, zarówno rzeczowników przez użycie obcego sufiksu, np. łac. *Israelita* J 1, 47 BW i BL oddają przez *Izraelczyk*, ale BB – *Izraelit*, a Bbrz – *Izraelita*, jak i użyciu formy przymiotnikowej tak jak w tekście oryginalnym: *Syrski*, *Iskarjotski*, *Galilejski*, *Nazarejski*¹³. Ta częsta w przekładach biblijnych oboczność nazwy osobowej o charakterystyce przymiotnikowej na *-(ej)ski* i rzeczownikowej jest rzadko, bo tylko 7 razy poświadczona w staropolskich nazwach osobowych¹⁴, co wskazywałoby właśnie na wpływy łacińskie.

Z charakterystycznych dla języka polskiego w XVI w. sufiksów *-anin* i *-czyk* tworzących formacje etnonimiczne alternujące¹⁵ oba sufiksy poświadczane są w tłumaczeniach *Ewangelii* także w nazwie *Jerozolimianie*, BW, BL//*Jerozolimczycy*, BB, Bbrz, Mk 1, 5 (por. także: *niektórzy z Jerozolimczyków*, BL, BB, Bbrz//*niektórzy z Jerozolimianów*, BW (w wydaniu BW z 1599 r. zmieniono na: *niektórzy z Jerozlimy*, łac. *quidam ex Hierosolymis*, J 7, 25).

Wśród tłumaczy panuje wyjątkowa jednomyślność w użyciu nazwy określającej mieszkańca Samarii. Wszyscy używają formy *Samarytan*, łac. *Samaritanus*, J 8, 48, Łk 10, 33¹⁶. Zgodność tłumaczy dotyczy jednakże tylko formy mianownika liczby pojedynczej tego etnonimu, bowiem w liczbie mnogiej mamy (w przypadkach zależnych): z *Samaryty* BB//z *Samarytany*, BW, BL, Bbrz J 4, 9, *Samarytowie*, BB//*Samarytanowie*, BW, BL//*Samarytani*, Bbrz, J 4, 40.

Część z przedstawionych powyżej etnonimów, np. *człowiek Galilejski*, *niewiasta Chananejska* posiada przejrzystą funkcję semantyczną i syntaktycz-

¹³ Por. „Uwaga do typu przymiotnikowego. Nie jest to osobliwość kilku wymienionych pisarzy, nie można też twierdzić z całą pewnością, że jest to bezpośredni wpływ podstawy łacińskiej, będącej, jak wiadomo, formą przymiotnika. W tekstach szesnastowiecznych, nie tylko tłumaczonych z łaciny, spotykamy bowiem dość często taki sposób tworzenia nazw mieszkańców miast i ziem”, Wilczewska, *op. cit.*, s. 289.

¹⁴ Por. Z. Kowalik-Kaleta, *Staropolskie nazwy osobowe motywowane przez nazwy miejscowe*, Wrocław 1981, s. 122.

¹⁵ Por. M. Sulisz, *Budowa słowotwórcza nazw etnicznych w języku polskim (formacje z przyrostkiem -'anin, -ak//-'ak, -czyk, -'ec, -ek, -ik//-'yk, -in//-'yn)*. „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1969, 7, s. 287-341.

¹⁶ Por. D. Moszyńska, *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*, Wrocław 1975.

ną, występując jako nazwa mieszkańca, członka pewnej zbiorowości. Wątpliwości i pytania o funkcję tego rodzaju derywatów, zarówno przymiotnikowych, jak i rzeczownikowych, rodzą się wówczas, gdy występują one obok imienia, a więc być może jako przydomki (nazwiska?), indywidualne nazwy własne.

Jednoznaczna interpretację semantyczną może niekiedy narzucać kontekst. Tak jest wówczas, gdy między imieniem a formą odmiejscową występuje łącz. *cognominatus, vocabitur*¹⁷, np. *Judam qui cognominatus Scarioth*, Łk 22, 3 oddają: BW – *Judasza którego zwano Iszkarjotem*, Bbrz – *Judasza którego zwano Iskarjotem*, BB – *Judasza nazwanego Iskariotskim*, BL – *Judasza którego zwano Iszkarjoth*. Podobnie rzeczownikowa, orzecznikowa funkcja etnonimu wynika z kontekstu w odniesieniu do form: *Nazarejski, Nazarejczyk – A przyszedzszy mieszkał [Jezus] w mieście które zowu Nazareth: aby się wypełniło co rzeczone jest przez Proroki: Iz Nazarejskim będzie nazwany*, Mt 2, 23, BW, BB, BL//*iz miał być nazwan Nazarejczykiem*, Bbrz.

Jak jednak interpretować zestawienia imię + nazwa odśrodkowa (o zróżnicowanej formie morfologicznej), przy których brak jest takich wyznaczników leksykalnych, np. *należli człowieka Cyrenejczyka imieniem Symona*, Mt 27, 32, BW, Bbrz//*należli człowieka Cyrenejskiego imieniem Symona*, BB, BL (por. także Mk 15, 21, Łk 23, 26). Użycie dodatkowych określeń towarzyszących imieniu, przejrzystych semantycznie, mówiących o pochodzeniu związane jest być może z potrzebą rozróżnienia postaci noszących to samo imię, np. *Judasz, Szymon*¹⁸. Pełniłyby zatem te etnonimy funkcję odróżniającą.

Przedstawiona na przykładzie nazw odśrodkowych różnorodność form imion biblijnych i tworzonych od nich derywatów w tłumaczeniach tekstów ewangelicznych wynikać mogła z kilku przyczyn:

1) ze stopnia ich przyswojenia, adaptacji do języka polskiego, co zaznaczyć się mogło zarówno w ortografii, fleksji, słowotwórstwie, jak i funkcji semantyczno-składniowej,

2) ze sprawności językowej tłumacza, co wiąże się z metodą dosłownego bądź swobodnego przekładu tekstu, np. *człowiek Galilejski*//*Galilejczyk* (formy rzeczownikowe części obecne są w Bbrz),

3) odmiennych koncepcji translatorskich, przyjęcia za podstawę tłumaczenia różnych źródeł językowych. Zaznacza się tutaj szczególnie różnica między tłumaczeniami katolickimi, które przyjmowały za podstawę przekładu tekst łaciński, a przekładami innowierczymi, opierającymi się na tekstach oryginalnych greckich bądź hebrajskich (szczególnie charakterystyczny jest przekład S. Budnego¹⁹).

¹⁷ Por. Kowalik-Kaleta, *op. cit.*, s. 38, 43.

¹⁸ Por. Z. Poniatowski, *Nowy Testament w świetle statystyki językowej*, Wrocław 1971, s. 71-78.

¹⁹ Por. S. Nadolski, *Dokola prac przekładowych w XVI wieku*, „Pamiętnik Literacki” 1952, z. 1-2, s. 480; F. Peplowski, *Zmiany językowo-stylistyczne w „Nowym Testamencie” Szymona Budnego z 1574 r.*, [w:] *Tekst. Język. Poetyka. Zbiór studiów*, Wrocław 1978, s. 324.

Należy zatem na obecne w przekładach tekstów ewangelicznych alternacje nazw własnych spoglądać możliwie szeroko, nie tylko od strony zjawisk gramatycznych (związanych z adaptacją do polszczyzny), ale także językowo-stylistycznych i translatorskich.

Danuta Bieńkowska

EIGENNAMEN UND DIE DAVON ABGELEITETEN FORMEN
IN ÜBERSETZUNGEN VON EVANGELIENTEXTEN IM 16. JH.

Am Beispiel von Ethnonymen, die vier polnischen Bibeltexten aus der 2. Hälfte des 16. Jhs. – gemeint sind sog. *Biblia Leopoli* (Leopolita-Bibel), *Biblia Budnego* (Budny-Bibel), *Biblia brzeska* (Brest-Bibel) und *Biblia Wujka* (Wujek-Bibel) – entnommen sind, wurde das Bedürfnis einer vielseitigen Analyse von Eigennamen, insbesondere aber das der semantischen Exploration hervorgehoben, worauf auch begegnete Übersetzungsvarianten schließen lassen.